

Inledning

1. Fjortonde upplagan av SAOL

Fjortonde upplagan av SAOL är till sin yttre form ganska lik de båda föregående upplagorna (1998, 2006). I tolfte upplagan (1998) introducerades flera viktiga nyheter, särskilt strikt alfabetisk sortering av uppslagsorden och markering av ordled (både sammansättningsgränser och avledningsgränser, med hjälp av långa resp. korta lodstreck som i **pojkl**namn resp. **klyv**ning). Dessa innovationer kvarstod i trettonde upplagan och är kvar också i den föreliggande, fjortonde upplagan.

Det finns dock en nyhet i SAOL 14 som också ger upphov till en liten förändring i layouten. Drygt 2000 uppslagsord står i något mindre stil än övriga uppslagsord och börjar ett stycke längre in på raden. Det rör sig i samtliga fall om s.k. partikelverb (*torka av*) och reflexiva verb (*förlova sig*). I SAOL 14 förs sådana verb in under huvud verbet (*torka, förlova*). Se avsnitt 4.1.

De övriga nyheterna i SAOL 14 påverkar inte layouten. De viktigaste av dessa nyheter är följande:

- 1) Alla substantiv, verb och adjektiv, även sammansättningar, får böjningsangivelser.
- 2) Alla sammansättningar med flertydig för- eller efterled (t.ex. *lagbrott*) får hänvisning till rätt betydelse av grundordet (t.ex., i det aktuella ordet, till lag = norm, brott = förbrytelse), i klartext eller underförstått.
- 3) Uppgifter om tonaccent (grav, akut accent) ges för alla uppslagsord, i klartext eller ofta underförstått (se avsnitt 4.2).
- 4) Ett antal namn, bl.a. namn på alla länder, har tagits med.
- 5) Betydelseangivelserna har utökats väsentligt, bl.a. har många numrerade betydelsemoment tillkommit.

Dessa förändringar medför att textmängden i SAOL 14 är uppe mot 40 procent större än i SAOL 13. Sidantalet har ökat i motsvarande omfattning. Däremot har bokens tjocklek inte ökat, tack vare att en tunnare pappersort har använts.

En stor förändring i den nya upplagan gäller som vanligt ordförrådet. Denna gång har mer än 13 000 uppslagsord tillkommit och drygt 9 000 utmönstrats. Antalet nya ord är det största sedan 1950 års upplaga (då 75 000 ord tillkom). På motsvarande sätt har också relativt många gamla ord – och även andra ord som bedömts som mindre relevanta – strukits. Alla strukna ord bevaras emellertid i en stor databas. Den som vill se samtliga uppslagsord i samtliga SAOL-upplagor, från begynnelsen 1874 t.o.m. den trettonde upplagan 2006 (över 200 000 stycken), kan gå in på sajten SAOLhist (saolhist.se).

En viss förändring i fjortonde upplagan finner man också i de utpräglat normativa inslagen. Här vidareförs en reform som initierades i föregående upplaga, med tanken att göra rekommendationerna tydligare. Dessa rekommendationer uttrycktes där för första gången med formlerna ”hellre än ...” och ”Använd hellre ...”. Det nya med fjortonde upplagan är att denna typ av rekommendationer ges vid långt fler ord och i många fall ersätter det tidigare ”äv.” (även). Se vidare i avsnitt 4.3.

Övriga, mindre förändringar berörs på resp. plats i texten nedan.

2. Språkbruk och språknorm

SAOL 14 ger i första hand rekommendationer om svensk stavning, ordböjning och ordbildning. Därutöver ges i princip fullständiga uppgifter om ordens uttal och bruklighet, och i många fall koncisa betydelseupplysningar. Det är välkänt att många användare efterfrågar fler ordförklaringar i SAOL; fjortonde upplagan försöker tillmötesgå detta behov på olika sätt (se avsnitt 4.5).

Ordlistans rekommendationer bygger å ena sidan på den rådande språkvårdsideologin, som det råder stor enighet om, å andra sidan på det rådande bruket. En hörnsten i språkvårdsideologin är en moderat positiv inställning till lånord, samtidigt som dessa lånord i möjligaste mån anses böra anpassas till det svenska stavnings- och böjningssystemet. En annan bärande tanke har ofta uttryckts med formeln ”den funktionella normen”: det bästa uttryckssättet är oftast det som ger mest störningsfri kommunikation. Denna tes har på senare år problematiserats, men den spelar fortfarande en viktig roll i språkvårdsdebatten.

Som exempel i SAOL på praktisk tillämpning av språkvårdsideologin kan nämnas motarbetandet av engelskt plural-s. Dels bör, enligt ovan, böjningen av lånord passa in i det svenska böjningssystemet, dels kan det antas att det blir mer störningsfri kommunikation med formen *gangstrar* (och *gangstrarna*) än med formen *gangsters* (och *gangstersarna*?). Ett annat exempel är rekommendationen av *dopning* och *jogging* framför *doping* och *jogging* – varianten med *-ning* ansluter sig bättre till det svenska ordbildningssystemet. I linje med strävan att främja en smidigare kommunikation, och eliminera onödiga svårigheter, ligger också en del ändringar i SAOL 14 av stavningen hos äldre lånord, t.ex. *gympa* och *essä* (där alternativstavningarna *jympa* och *essay* har tagits bort).

Rekommendationerna i SAOL måste också bygga på bruket. När två konkurrerande former föreligger, kan det mycket väl vara så, att den – enligt språkvårdsideologin – bättre formen redan befinner sig i ett bekymmersamt underläge; de flesta har redan vant sig vid den andra, kanske mindre lämpliga formen. Språkvårdsrekommendationer måste sålunda inte bara vara väl genomtänkta, de måste också komma i rätt tid.

Hur avläser man då bruket, i det här fallet i synnerhet skriftbruket? Framför allt genom att studera databehandlade textmaterial vars storlek numera kan uppgå till flera miljarder ord. Sådana textmaterial är tillgängliga i *Språkbanken* (spraakbanken.gu.se), liksom i tidningsdatabasen *PressText*. Här finns texter av olika slag: tidningstexter, skönlitterära texter, facktexter, bloggtexter m.m., och dessa textmaterial har gett värdefulla upplysningar om variation i stavning och böjning. Om två former är likvärdiga från språkvårdssynpunkt, ger en jämförelse av deras frekvenser viktig vägledning när det gäller att rekommendera den ena eller den andra i första hand. Givetvis har dessa textsamlingar också tillhandahållit en stor del av de nya orden.

Självfallet bör också internet nämnas som viktig källa, även om dess texter måste användas med större urskillning än de mer avslipade texterna i Språkbanken och PressText.

3. Nytt och gammalt i ordförrådet

3.1 Tillägg av nya ord

En viktig förklaring till det relativt stora antalet tillagda och utmönstrade ord i den fjortonde – liksom i trettonde – upplagan är tillgången till nya verktyg. Det är numera möjligt att direkt jämföra ordförrådet i SAOL med ordförrådet i autentiska texter. Underlaget för en stor del av de nya orden i SAOL 14 var en digit-

al lista över alla ord som förekom i de autentiska texterna men inte i SAOL 13. Listan omfattade många fler ord än de som till slut togs med i ordlistan; i allmänhet kom de mest lågfrekventa bland ”nyordskandidaterna” inte ifråga. På i princip samma sätt kunde ett antal mycket sällsynta ord i SAOL 13 utmönstras.

Ett par andra viktiga nyordskällor har utgjorts av större enspråkiga ordböcker som *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009) och *Bonniers svenska ordbok* (10:e uppl. 2010). De nyordslistor som årligen publiceras på *Språkrådets* hemsida har givetvis också varit värdefulla.

En inte obetydlig del av de nya orden har föreslagits av intresserade SAOL-användare genom direkt mejlkontakt med redaktionen. Denna kommunikation har utgjort en fin stimulans i arbetet och även lett till andra förändringar och förbättringar, t.ex. beträffande ordförklaringarna.

De nyinlagda orden är inte alltid nya i den meningen att de inte förekom i svenskan vid tiden för utgivningen av den förra SAOL-upplagan. Möjligheten att jämföra den upplagan med ett stort textmaterial fick också till följd att äldre luckor av olika slag kunde fyllas i. Som exempel kan nämnas *galakläanning*, *galg-humorist*, *galloperation*, *proteströst*, *provtryck* och *publiksnitt*, ord som givetvis inte är särskilt nya men som av någon anledning har förbigåtts i tidigare upplagor.

Här följer några slumpmässigt valda nya ord i SAOL 14, uppdelade på ämnesområden. Till att börja med ges enbart exempel på substantiv:

databelhandling, informationsteknik: *app*, *bloggosfär*, *beta-version*, *datamoln*, *fuldelning*, *gps*, *hashtag*, *ip-adress*, *kvant-dator*, *mejltråd*, *minnespinne*, *netikett*, *nät troll*, *pdf*, *phishing*, *robotfilter*, *skajp*, *skimming*, *tweet*, *twitter*, *usb-minne*, *wikiläcka*

ekonomi & handel: *acceptpris, affärsängel, bloppis, budgetstup, börsbubbla, etableringslots, finansmarknadsminister, högriskfond, jobbcoach, kundpinne, kuvösföretag, kvartalskapitalism, lånebubbla, styrekonom, mikrolån, märkesmystik, plusgiro, referensränta, rotavdrag, rutavdrag, räntesnurra, seniorlån, sms-lån*

hälso- och sjukvård: *aneurysm, doula, fem-tvådiet, folsyra, gravidityoga, hälsocoach, KOL, omega-3, pollenvarning, sockerchock, stent, svininfluensa, triage, zoonos*

mat & dryck: *barista, halal, mascarpone, meze, naanbröd, skybar, sötsug, tiramisu*

massmedier: *citatmaskin, fototillfälle, gammelman, medborgarjournalistik, singelbiograf, tablå-tv, visselblåsare*

miljö: *askmoln, ekoterrorism, faunapassage, klimatflykting, utsläppstak*

litteratur, konst, musik: *chicklit, faktoid, fashionista, gränsöverskridare, isbergsteknik, kulturkofta, litteraturkanon, ljusorgel*

teknik & naturvetenskap: *axon, exoplanet, kataplexi, passivhus, plasma-tv, robotgräsklippare*

politik: *antiglobalist, brexit, flyktingamnesti, förintelseförnekare, grexit, konfliktmineral, landsbygdsminister, läxrut, nyfriskjobb, nystartsjobb, pappaindex, personkryss, röstmaximering, supervalår, statsfeminism, vinstförbud, åsiktskorridor*

religion: *dialogpredikan, islamofobi, kippavandring, koranskola, salafism*

sport: *cykelbox, extremsport, frilägesutvisning, frisparkssprej, gångstav, livsstilssport, nationalarena, stegfel, tjejvasa.*

Till detta kommer en stor mängd substantiv som tillhör andra områden. Här ett litet urval: *afrosvensk, andrafiering, bekvämlighetszon, bilmålvakt, boförälder, bibliometri, burkini, bältespåminnare, drottningpar, entourage, förmoder, förstelärare, hipster, ishotell, laddstolpe, livspussel, misandri, pridefestival, rymdturism, samtyckesparagraf, selfie, umami, zebralagen* och *överklassafari*.

Den allra största delen av nyordsuppsättningen utgörs sålunda av substantiv, men också adjektiven och verben ger många bidrag. Här några exempel utan ämnesindelning:

adjektiv: *ambidexter, ansiktsblind, autoimmun, dubbelhänt, ensamkommande, entreprenöriell, inkryssad, kafkaartad, klimatsmart, kvadratsmart, könskonträr, reumatoid, viral*.

verb: *dumpstra, epilera, fejsa, fictionalisera, gentrifiera, geocacha, geotagga, kuratera, legga, lustläsa, matbomba, mejlbomba, missnöjesrösta, outa, streama, suicidera, supinera, tracka, triangulera, vabba, vobba*.

I tidigare upplagor av SAOL togs en speciell kategori av ord upp, nämligen namn på svenska landskap. I SAOL 14 utökas namnbeståndet avsevärt, främst med alla landsnamn men även med namn på vissa delstater, ett begränsat antal städer och ett fåtal personer. Motiveringen är att ord som används i definitioner (med undantag för helt självklara sammansättningar) själva bör finnas med som uppslagsord. Dessutom finns en annan poäng som kommer att beröras senare (avsnitt 4.5).

3.2 Borttagning av ord

I SAOL 13 utgick ca 5000 huvudsakligen föråldrade ord. Strykningen baserades på en mycket noggrann genomgång av ord som i princip aldrig förekom i moderna texter. Även i arbetet på SAOL 14 utmönstrades en del ord som ansågs föråldrade, tillsammans med ett ganska stort antal ord som bedömdes som mindre värdefulla. Exempel på den förra kategorin är *alltbährskande*, *amalekit*, *bandstation*, *bejakning*, *dispaschkostnad*, *inmalningstväng*, *muskötkula*, *planminister*, *själsart* och *tingsfrid*. Den senare kategorin kan illustreras med ord som *oljefabrik*, *spånplattfabrik*, *rymdverksamhet* och *spionageverksamhet*. Dessa ord är som synes inte på något sätt ålderdomliga, men de tillför knappast särskilt mycket utöver att illustrera att tusentals substantiv kan kombineras med *fabrik* och *verksamhet*. Ett urval måste alltid göras, och det urvalet har i detta och liknande fall gjorts en aning mindre generöst i SAOL 14 än i SAOL 13. Det kan nämnas att sådana utmönstringar av helt genomskinliga sammansättningar också gjordes mellan nionde och tionde upplagan.

3.3 Uppdatering av finlandssvenska ord och regionala ord

En revision av artiklarna med specifikt finlandssvenska ord och betydelser har genomförts vid Institutet för de inhemska språken i Helsingfors under ledning av fil. dr Charlotta af Hällström-Reijonen. Dessa ord intar en särställning i förhållande till andra regionala ord i svenskan i kraft av svenskans status som ett av de officiella språken i Finland. I trettonde upplagan av SAOL förekom ca 340 ord som antingen var enbart finlandssvenska eller hade en speciell finlandssvensk betydelse utöver den/de rikssvenska. Inför fjortonde upplagan har drygt 100 av dessa ord antingen strukits eller förlorat

markeringen <finl.>, t.ex. *bäddavdelning* (vårdavdelning), *filttak* (papptak) och *snarvel* (sladder, pladder). Några av dessa strukna ord har bedömts som ålderdomliga, andra har börjat användas i Sverige och är då inte längre finlandismer. I gengäld har ett femtiotal ord lagts till, exempelvis *aftonskola* (regeringens förberedande kvällsplenum), *bybutik* (lanthandel, handelsbod) och *hälsocentral* (vårdcentral). Utöver detta har vissa förklaringar, stilmarkeringar m.m. reviderats.

De ca 500 provinsiella orden i SAOL 13 har varit föremål för en omfattande enkätundersökning av fil. dr Lena Wenner vid Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg. Undersökningen gav till resultat att ett hundratal ord ströks, t.ex. såsom varande alltför okända eller alltför dialektala (SAOL är ingen dialektordbok). Exempel på utmönstrade provinsiella ord är *gana* (rensa fisk; glo; gapa), *knia* (rycka upp gräs) och *palta* (traska, stulta). I gengäld har 14 nya provinsialismer tillkommit i SAOL 14, bl.a. *exter* (dumheter, hyss), *katig* (kaxig) och *pumla* (julgranskula).

4. Ordlistans innehållsstruktur

4.1 Uppslagsord, ordklass

Ett uppslagsord i ordlistan tilldelas normalt en specifik ordklass, t.ex. substantiv (s.) eller verb (v.). I enstaka fall kan ett ord tillhöra två ordklasser, t.ex. **gradvis** som kan vara både adverb och adjektiv. En liten nyhet i SAOL 14 är ordklassen *subjunktioner* (subj.), som omfattar de ord som i äldre grammatiska beskrivningar kallades *underordnande konjunktioner*. SAOL 14 ansluter sig här till terminologin i *Svenska Akademiens grammatik* (1999).

Om ett uppslagsord har två likvärdiga stavningar, anges detta

med markeringen el. (eller, t.ex. **timme** el. **timma**). Dessutom införts beteckningen hellre än vid fall där variationen är påtagligt svagare (t.ex. **sjal** hellre än **schal**), eller där en viss form förordas framför en annan av språkvårdsskäl (**fajt** hellre än **fight**, **sprej** hellre än **spray**). I den nya upplagan har detta senare alternativ i stort sett ersatt det tidigare äv. (även).

De former som står efter el. och hellre än kallas *sidoformer*. Från dessa ges alltid en hänvisning till motsvarande huvudform (t.ex. **spray** variantform till *sprej*). Hänvisningar ges också från alla oregelbundna böjningsformer till motsvarande grundform, den egentliga uppslagsformen (t.ex. **äldre** se under *gammal*; **städer** se under *stad*).

Likstavade ord med olika böjning betraktas som olika ord och ges med framförställd indexeringssiffra (för böjningsnotationen se 4.3):

¹**byrå** s. ~n ~ar (en möbel)

²**byrå** s. ~n ~er (avdelning av ämbetsverk)

¹**hinna** s. ~n *hinnor* (tunn beläggning)

²**hinna** v. *hann* ... (ha tid med att)

¹**knapp** s. ~en ~ar (på kläder)

²**knapp** adj. ~t ~a (nästan otillräcklig)

I tidigare upplagor av SAOL kunde bara fast sammansatta partikelverb bli uppslagsord: **avtorka**, **inbetala**, **upptaxera** (*av*, *in* och *upp* kallas alltså partiklar). Dessa verb hade ofta löst sammansatta varianter, som inte sällan var mer användbara i ledigare stil: *torka av*, *betala in*, *taxera upp*. Förekomsten av dessa varianter angavs i SAOL 13 och tidigare med ett speciellt tecken, ꝛ. Men man hittade inte *torka av* i närheten av artikeln **torka** och

inte *betala in* i närheten av artikeln **betala**. Dessutom saknar många löst sammansatta partikelverb en fast sammansatt motsvarighet (*hålla med, ligga i*), och dessa förbigicks vanligen helt i ordlistan.

I SAOL 14 får löst sammansatta partikelverb och reflexiva verb status av uppslagsord, men av andra ordningen. Alfabetiskt ordnas de in under det enkla verbet i en s.k. nisch. Eftersom de i princip böjs på samma sätt som det enkla verbet får de inga böjningsangivelser. Inte heller får de uttalsangivelser: det typiska för partikelverb är att betoningen ligger på partikeln. I undantagsfall är dock partikeln obetonad, liksom pronomenet i reflexiva verb, och då anges detta särskilt.

Här nedan återges artikeln ²**torka** (¹**torka** är motsvarande substantiv) med tillhörande löst sammansatta partikelverb:

²**torka** v. ~*de* ~*t* • få att bli torrare; rengöra

torka av • torka ordentligt: *t.* el. (sällan) *avtorka bordet*

torka in • 1 fastna efter att ha torkat

2 <vard.> bli inställd: *festen torkade in*

torka inne • <vard.> bli inställd

torka upp • torka ordentligt

När det finns en fast sammansatt variant, anges detta som under **torka av**. Om denna variant, som här, är mindre bruklig, så anges det också. Samma upplysning, fast spegelvänd, ges också i artikeln **avtorka**: *a.* el. vanl. *torka av bordet*.

Verbet *vidhäfta/häfta vid* ger ett exempel på att partikeln kan vara obetonad:

vidhäfta /.../ v. el. *häfta vid ngt* – I *häfta vid* är *vid* vanl. obetonat.

4.2 Uttal

Uppgifter om uttal står alltid inom hakparentes och normalt direkt efter uppslagsordet. I många fall anges uttal bara för en del av uppslagsordet. Denna ”avhuggna” del svarar då alltid mot ett helt ordled, eller eventuellt flera ordled. Detta är en nyhet för SAOL 14; i artikeln om *överbord* står t.ex. nu **över**l**bord** [-bo'rd], inte [-o'rd], och i artikeln om *patologi* står nu **patolo**l**ogi** [-logi'], inte [-gi'].

I vissa fall förekommer uttalsuppgifter också i böjningsdelen, t.ex. när accenten i pluralformerna av ett substantiv ligger på annat ställe än i grundformen: **doktor** [dåk't-] ~*n* ~*er* [-o'r-].

Huvudtryck anges med accent, antingen direkt efter en betonad vokal för att därmed också markera att vokalen är lång, eller efter en konsonant för att markera att den omedelbart föregående (betonade) vokalen är kort. (I vissa fall placeras accenten efter en konsonantförbindelse, t.ex. i artikeln **bort** [bårt'.])

final [-a'l]

elegant [-an't]

(I fortsättningen återges ordledsmarkeringar bara när de är relevanta i sammanhanget.)

Sammansatta ord har vanligen förutom huvudtryck också bitryck, något som dock inte anges. Däremot kan vokallängd i en stavelse med bitryck anges. Detta görs i klartext, t.ex.

villkor [vil'kårlängt å]

En nyhet för SAOL 14 är att uppgifter om tonaccent (akut resp. grav accent) ges, vilket på traditionellt sätt markeras med hjälp av högerlutande (´) resp. vänsterlutande (˘) accenttecken. Där-

igenom framkommer t.ex. uttalskillnaden mellan **Uppland** [up' -] och **uppland** [up` -], liksom tonaccentskillnaden mellan rimord som **cykel** och **nyckel**.

Ljodbeteckningarna i SAOL är så långt möjligt identiska med alfabetets bokstäver. Undantagen framgår av tabellen nedan (en nyhet för SAOL 14 är nasalvokalerna på sista raden i tabellen):

Ljud	Exempel	Ljodbeteckning i SAOL
o-ljud	hjort, bo	o
å-ljud	sort, få	å
e-ljud	be, helst	e
ä-ljud	lä, häst	ä
sj-ljud	genant, affisch	ʃ
tj-ljud	köra	ç
ach-ljud	nachspiel	χ
ng-ljud	bassäng	ŋ
diftongen au	augusti	a ^u
diftongen ao	clown	a ^o
diftongen åo	coach	å ^o
diftongen eu	euro	e ^u
diftongerna oe, oå, öo	Wales, wannabe, workshop	°e, °å, °ö
nasalvokaler	chanson, timbre	a ^ŋ , å ^ŋ , ä ^ŋ

Anm. Kort e och kort ä sammanfaller normalt i standardsvenskt uttal, utom i vissa lånord. För att ange kort e/ä används e när ordet stavas med e och ä när ordet stavas med ä (för ett undantag se nedan). Också diftongerna au och ao uttalas ofta på samma sätt.

De viktigaste svenska uttalsreglerna antas bekanta. Under den förutsättningen innehåller SAOL 14 i princip en fullständig ut-

talsordlista: antingen ges fullständiga uttalsuppgifter, eller också går det att räkna ut uttalet med hjälp av uttalsreglerna. Dessa uttalsregler sammanfattas här nedan.

Alla ord har ett och endast ett huvudtryck. I flerstaviga ord anges oftast inget tryck, om huvudtrycket ligger på första stavelsen. Däremot anges vanligen tryck på senare stavelse, åtminstone i ett grundord. (För ett par undantag se nedan.)

I tryckstark stavelse finns alltid antingen en lång vokal eller en kort vokal med efterföljande konsonantförbindelse eller lång (ofta dubbeltecknad) konsonant. I enstaviga ord behöver uttal normalt bara anges om en kort vokal följs av en enkeltecknad konsonant eller om en lång vokal följs av en konsonantförbindelse:

kam [kam']

moln [må'ln]

I nästan alla andra enstaviga ord, och när sådana ord är förled i sammansättningar (t.ex. *ram*, *sand*, *sandlåda*), är uttalsangivelser överflödiga.

Flerstaviga ord med huvudtryck på första stavelsen har i den stora majoriteten fall grav accent. I ett begränsat antal fall har sådana ord dock akut accent. Bara den senare typen av ord får tryckangivelse:

sandlåda

söndag [sön'-]

nyckel

cykel [syk'el]

Om ett två- eller flerstavigt ord saknar uttalsangivelser, betyder det sålunda normalt att det har grav accent och betoning på första stavelsen. Undantag är för det första sammansättningar

där förleden har betoningen på andra (eller tredje) stavelsen (ordet *finalfält* har som nästan alla sammansättningar grav accent men givetvis betoning på samma stavelse som *final*). Undantag utgörs också av ord som inleds med prefixen *be-* och *för-*: dessa ord har normalt betoning på andra stavelsen och akut accent (i SAOL 14 anges inte detta utan i stället anges undantagen från denna regel). Ytterligare undantag utgörs av adjektiv med suffixet *-isk* (de har normalt akut accent, vilket inte anges) och substantiv som slutar på *-tion* och *-sion*:

betala

bearbetning [be`-]

försöka

förvarna [fö`r-]

manisk

situation

Ett sista undantag gäller de många verben på *-era* (*producera* etc.) som alltid har akut accent och betoning på näst sista stavelsen. Detta anges inte.

Så långt inskränkningarna i betoningsuppgifter. Vi går över till de grundläggande reglerna för vokal- och konsonantuttal. Vokalkvaliteten orsakar sällan problem. Ett undantag är dock o- och å-ljuden som inte alltid är förutsägbara utifrån stavningen. När kort eller långt å-ljud stavas med å anges inget uttal, inte heller när kort eller långt o-ljud stavas med o. Men när kort eller långt å-ljud (i tryckstark stavelse) stavas med o, anges alltid uttal. Sålunda:

kol [kå`l]

boll [bål']

I obetonad stavelse kan skillnaden mellan kort o-ljud och å-ljud anses neutraliserad; vanligen kan båda uttalen användas. I SAOL används genomgående [o] även i detta sammanhang utom i ett fåtal lånord, vilket alltså betyder att man kan välja fritt mellan o- och å-ljudet:

patologi [-logi']

Det korta e/ä-ljudet har redan omnämnts. I lånord som **hattrick** hörs normalt ett mer ä-lik (ibland halvlångt) ljud, vilket följdriktigt markeras som [hät'-].

För några konsonanter gäller särskilda regler. När den efterföljande vokalen är e, i, y, ä eller ö (främre eller ”mjuk”), uttalas g normalt som j-ljud, k som tj-ljud, sk som sj-ljud och c som s-ljud. Bara ord som utgör undantag från denna regel får uttalsangivelse:

gejser [gej'ser]

giraff [ʃiraf']

kiwi [ki'vi]

skimma [skim'a]

ciabatta [tʃabat'a]

För förbindelsen ch är det vanligaste uttalet [ʃ]. Bara ord som utgör undantag från detta får uttalsangivelse.

För sj-ljudet gäller, att det i de flesta fall kan uttalas på minst två sätt, med en ”ljusare” klang (med tungan mot tandvallen som i *fors*) eller med en ”mörkare” klang (med bl.a. rundade läppar). I vissa ord kan bara det ljusare uttalet rekommenderas. Detta anges på följande sätt:

fascist [fa'ʃis't ljust sj-ljud]

Konsonantförbindelsen -gn (*vagn*) uttalas vanligen [-ŋn], vilket inte anges. Det förutsätts också bekant att en vokal framför j alltid är kort (*paj*).

4.3 Böjning

I förra upplagan av SAOL (liksom i tidigare upplagor) anges böjningsformer för adjektiv, substantiv och verb enbart vid de osammansatta orden. I SAOL 13 hittar man t.ex. **fisk** s. -en -ar, **fågel** s. -n *fåglar*, **gul** adj. -t -a, **mulen** adj. *mulet mulna*. Böjningsformerna markeras alltså med divis eller är fullt utskrivna. Vid sammansättningar (**plattfisk**, **kanariefågel**, **knallgul**, **gråmulen** etc.) hänvisas användaren generellt till de osammansatta ordens böjning.

I den nu föreliggande 14:e upplagan ges upplysningar om böjningen också för de sammansatta orden. Detta är givetvis platskrävande men får anses i hög grad öka ordlistans informationsvärde. Följande notationssystem tillämpas. Böjningsformer anges så långt det går med tecknet för slinga (~) eller i full utskrift, t.ex. **fisk** s. ~en ~ar, **plattfisk** s. ~en ~ar, **fågel** s. ~n *fåglar*. För de sammansatta orden tillkommer när så behövs divis. Denna ersätter då den del av ordet som står till vänster om lodstrecket, dvs. tecknet för den stora ordledsmarkeringen. Resultatet blir **kanarielfågel** s. ~n; pl. -*fåglar*, **gråmulen** adj. -*mulet -mulna*.

Principen gäller alltså också vid adjektiv och verb, t.ex. **gul** adj. ~t ~a, **knallgul** adj. ~t ~a, **mogen** adj. *moget mogna*, **brådmogen** adj. -*moget -mogna*, **kasta** v. ~de ~t, **framkasta** v. ~de ~t, **stänga** v. *stängde stängt*, **utelstänga** v. -*stängde -stängt*.

Här följer nu en kort en översikt över böjningsangivelserna vid de tre huvudordklasserna.

Böjning av substantiv anges med bestämd form singular och obestämd (i vissa fall även bestämd) form plural. Pluralform som är identisk med grundformen anges med tecknet ~.

basun s. ~en ~er

draglbasun s. ~en ~er

flaska s. ~n flaskor

glasflaska s. ~n -flaskor

kärl s. ~et; pl. ~

kranskärl s. ~et; pl. ~

offer s. *offret*; pl. ~, best. pl. *offren*

tackloffer s. *-offret*; pl. ~, best. pl. *-offren*

När det gäller variation i böjningen ser det något annorlunda ut än i förra upplagan (jfr ovan om uppslagsorden). Kvar finns el. (eller), ibland utökad med äld. eller vard. (se avsnitt 4.4). Be-teckningen äv. (även) har däremot utgått och ersatts av hellre än i sådana fall där variationen är mycket ovanlig eller där en svensk variant av språkvårdsskäl är att föredra framför en utländsk (gäller framför allt den engelska s-pluralen).

kollega s. ~n; pl. *kollegor* el. *kolleger*

dag s. ~en el. vard. *dan*; pl. ~ar el. vard. *dar*

designer s. ~n; pl. ~ hellre än ~s

I några viktiga fall, nämligen bestämd form singular av substantiv på *-are* samt substantiv på betonad slutvokal, utelämnas som i de två föregående upplagorna den generella möjligheten till variation (i exemplen nedan formerna *domarn*, *ekonomien*, *bryggerit*). Orsaken är främst att variationen i dessa fall (med några få särskilda undantag) är påfallande ovanlig i skriven text.

domare s. *~n*; pl. *~*, best. pl. *domarna*

ekonomi s. *~n ~er* (gäller alltså substantiven med n-genus)

bryggeri s. *~et ~er* (gäller alltså substantiven med t-genus)

men **knä** s. *~t* el. *~et*; pl. *~n*

Böjning av adjektiv anges med obestämd form i neutrum samt pluralformen (som är identisk med bestämd form singular). Neutrumform som överensstämmer med grundformen anges med tecknet *~*.

eldig adj. *~t ~a*

elegant adj.; n. *~, ~a*

mogen adj. *moget mogna*

bortlsprungnen adj. *-sprunget -sprungna*

efterbliven adj. *-blivet -blivna*

Komparativ- och superlativformer ges liksom i förra upplagan bara vid oregelbundna adjektiv (och förstås inte när dessa adjektiv är efterled i sammansättningar):

låg adj. *~t ~a, lägre lägst*

stor adj. *~t ~a, större störst*

rekordlåg adj. *~t ~a*

jättestor adj. *~t ~a*

Böjningen av verb anges genom preteritum- och supinumformerna hos de flesta av de regelbundna verben.

rapportera v. *~de ~t*

bygga v. *byggde byggt*

rycka v. *ryckte ryckt*

samltycka v. *-tyckte -tyckt*

Vid verb på betonad slutvokal samt vid s.k. starka och andra oregelbundna verb ges samtliga böjningsformer.

så v. *sådde, sått, sådd* n. *sått*, pres. *sår*

knyta v. *knöt, knutit, knuten* n. *knutet*, pres. *knyter*

vilja v. *ville, velat*, pres. *vill*

Till sist en fråga som gäller alla ordklasser. Hur långt sträcker sig stavningsvariationen i uppslagsorden? Låt oss se på 'eller'-fallen och ta ordet **symtom** som exempel. Vi hittar artikeln **symtom** el. **symptom** och ser att de två följande orden är **symtomatisk** el. **symptomatisk** resp. **symtomatologi** el. **symptomatologi**. Därefter följer **symtombild**, **symtomfri**, **symtomlindrande** och **symtomlindring**. Principen är alltså den att variationen inte upprepas i rena sammansättningar men däremot i avledningar. När **symtom** uppträder som slutled i en sammansättning anges däremot variationen, t.ex. **förkylningssymtom** el. **förkylningssymptom**.

Ett likartat förhållande gäller för 'hellre än'-fallen. Substantivet **sprej** hellre än **spray** följs av verbet **spreja** hellre än **spraya** och så småningom substantivet **sprejning** hellre än **sprayning**. Däremot ges enbart **sprej**-varianten vid de nio sammansättningarna **sprejburk**, **sprejflaska** etc. Till skillnad från 'eller'-fallen ges däremot *inte* den engelska varianten när ordet uppträder som slutled i sammansättningar (alltså enbart **hårsprej**, **nässprej** etc.).

4.4 Stil och bruklighet

I många fall finns uppgifter som anger att uppslagsordet är vardagligt, att det är ålderdomligt, att det tillhör ett särskilt ämnesområde e.d. Denna information ges normalt omedelbart efter böjningsangivelserna och inom en särskild vinkelparentes, t.ex. <vard.>, <åld.>, <kem.>. Det är alltså fråga om ord som, i motsats till de flesta svenska ord, i ett eller annat avseende har en in-skränkt användning.

I SAOL 14 räknas med fem olika ”axlar” där ord med in-skränkt bruklighet kan placeras på varierande avstånd från en nollpunkt eller neutral punkt: fackspråkighet, ålderdomlighet, vardaglighet, regionalitet och (negativ) värdering.

Fackspråksmarkeringar är etiketter som <mus.>, <språkv.> och <kem.>. De används sparsamt i SAOL 14 eftersom det är ett kriterium på SAOL-ord att de kan förekomma i allmänspråket. När de förekommer, är de mer att betrakta som mini-förklaringar än som varningar för svårbegriplighet e.d. I några fall står dock uttryckligen <i fackspråk> för att skilja det aktuella uppslagsordet från ett mer allmänspråkligt, och kanske användbarare, ord.

Ålderdomliga ord kan vara ord som fortfarande används av en äldre generation men som kanske inte ens förstås av yngre språkbrukare. I SAOL räknas med två grader av ålderdomlighet, <ngt åld.> och <åld.> (t.ex. *bebåda* resp. *evad*).

Vardagliga ord är ord som kan passa i ledigare språkbruk men inte i mer formella sammanhang. Tre grader förekommer, <ngt vard.>, <vard.> och <starkt vard.> (t.ex. *karl*, *deppig* resp. *skit-hus*). I den andra ändan av skalan finner vi ord som bedömts som högtidliga och markeras <högt.> (t.ex. *fosterjord*). Många högtidliga ord är samtidigt också ålderdomliga.

Vissa vardagliga ord är samtidigt också skämtsamma. De får stilmarkeringen <skämts.> (t.ex. *gubbdagis*).

Regionala ord är ord som används bara i vissa delar av landet. De markeras <prov.> (för *provinsiell*). En särställning intar här de exklusivt finlandssvenska orden (eller betydelseerna, se ovan), som markeras <finl.>.

Ord som uttrycker negativ attityd till mottagaren (eller till det som beskrivs) får beteckningen <ngt nedsätt.>, <nedsätt.> eller <starkt nedsätt.> (t.ex. *kommunalpamp*, *byling* resp. *slampa*). Markeringen <starkt nedsätt.> innebär självfallet en avrådan från att använda ordet.

Något besläktad med <nedsätt.> är markeringen <iron.> (t.ex. *världsförbättrare*).

När det finns alternativ till nedsättande ord, anges det genom uppmaningen ”Använd hellre ...” i slutet av ordboksartikeln. I artikeln **lapp** står t.ex. ”Använd hellre *same*.” Samma formel återkommer även i andra fall, särskilt när ett dåligt anpassat engelskt lånord har en svensk synonym.

4.5 Ordförklaringar

SAOL är ingen definitionsordbok. I stället för egentliga definitioner används ofta synonymer, och ett antal av språkets vanligaste ord förutsätts bekanta och står oförklarade. När definitioner ges är de ofta mycket kortfattade.

På två sätt ger SAOL 14 ändå mer betydelseinformation än de föregående upplagorna. Dels har antalet oförklarade centrala ord begränsats enligt en bestämd princip. Dels har, som vi såg tidigare, sambandet mellan förled och efterled i sammansättningar och motsvarande grundord angetts klarare än tidigare. Ambitionen är, att den som behärskar ett litet antal centrala – och oförklarade – ord och vill ha information i SAOL 14 om ett godtyckligt ords betydelse alltid ska få viss hjälp, åtminstone ”första hjälpen”.

Ett oförklarat ord i SAOL 14 är *musik*, medan *ben* förklaras. Anledningen till denna skillnad är att *musik* är ett entydigt ord, medan *ben* är flertydigt (material; extremitet). Även om de flesta behärskar båda betydelseerna av *ben*, förekommer ordet i många sammansättningar där det kanske inte alltid är självklart vilken betydelse som är aktuell. En enkel hänvisning kan då lösa problemet, och förutsättningen för en sådan hänvisning är att det enkla ordet *ben* är uppdelat på två betydelser, 1 och 2. Principen är sålunda: för att ett ord ska få stå oförklarad i SAOL 14, måste det vara entydigt.

Ordet *ben* har sålunda två väl avgränsade betydelser och ingår i en mängd sammansättningar. Så här ser de relevanta delarna av artikeln **ben** ut:

ben 1 skelettdel; material i skelettet **2** nedre extremitet;
motsvarande del på byxa, möbel etc.

Bland de sammansättningar där *ben* ingår som förled märks *benmassa* och *benföring*. De hör till olika betydelser av *ben* och läsaren bör få följande upplysningar:

benmassa till *ben 1*

benföring till *ben 2*

I princip ges denna typ av information vid alla de tiotusentals sammansättningar där förleden är flertydig. Dock tillämpas ett par konventioner i syfte att spara plats, utöver att bara det första ordet i en grupp uppenbart samhöriga ord får hänvisning (*benskör* får hänvisning men inte *benskörhet*). Dels kan en betydelsebeskrivning ersätta hänvisningen. Dels – och viktigast – kan det finnas information i artikeln om grundordet att någon av dess

betydelser är den i särklass vanligaste i sammansättningar. Sist i artikeln **ben** läser man följande:

ben /.../ – De flesta sms. med *ben-* hör till *ben 1*.

Därmed kan hänvisningen i artikeln **benmassa** och i många andra artiklar sparas in – den finns men är så att säga osynlig.

Exempel på sammansättningar där *ben* ingår som efterled är *bakben* och *bäckenben*. I motsvarande artiklar bör läsaren i princip få följande information:

bakben till *ben 2*

bäckenben till *ben 1*

I SAOL 14 finns tiotusentals sammansättningar med flertydig efterled. I ungefär 80 procent av alla sådana sammansättningar hör efterleden till grundordets första betydelse. För att spara plats tillämpas konventionen, att hänvisningar till betydelse 1 utelämnas. I det aktuella exemplet kan artikeln **bäckenben** därför stå utan synlig hänvisning till *ben 1* – hänvisningen är underförstådd.

När efterleden är flertydig men hör till ord med olika böjning, behövs inte heller någon hänvisning:

plaskdamm *-en -ar*

vägdamm *-et*

Tack vare böjningsuppgifterna framgår det omedelbart att vi har att göra med ”liten vattensamling” resp. ”partiklar”. Möjligen kan det i vissa fall krävas en konsultation av artiklarna om grundorden.

På detta sätt är alla de nästan 90 000 sammansättningarna i

SAOL 14 försedda med viss betydelseinformation. Antingen är både förled och efterled entydiga, och då framgår det av artiklarna om grundorden, eller också är minst ett av leden flertydigt, och då finns en hänvisning, synlig eller underförstådd. I åtskilliga fall finns också en definition. Antalet synliga hänvisningar är ungefär 20 000, i genomsnitt tolv per sida. Det bör understrykas, att detta inte ersätter egentliga definitioner: en sammansättning kan t.ex. vara flertydig, även om både förleden och efterleden är entydiga.

Hänvisningar ges också från vissa avledningar till motsvarande grundord, i synnerhet när avledningen inte har skett enligt vanliga svenska ordbildningsregler:

afatisk till *afasi*

dispersion till *dispergera*

Hänvisningen kan också gå i andra riktningen, men då används jfr i stället för till:

dispergera jfr *dispersion*

digerera jfr *digestion*

Syftet med denna senare typ av hänvisningar är att hjälpa läsaren vid textproduktion. Många kanske behärskar verbet aktivt men inte substantivet, som i dessa fall inte bildats med hjälp av vanliga regler.

Denna typ av produktionsrelaterade hänvisningar är ännu en av nyheterna i SAOL 14. Här är ytterligare några exempel, med samma poäng (notera de nyttiga hänvisningarna från landsnamn till invånarbetesckningar):

kämpa jfr *kamp*

hög jfr *höjd*

Elfenbenskusten jfr *ivorian*

Polen jfr *polack, polska*

En viktig grupp av hänvisningar anger samband mellan ett verb eller adjektiv och de substantiv som kan bildas med hjälp av suffixen *-ning* och *-het* (t.ex. *simning, storhet*). Dessa avledning- ar har tagits upp tämligen generellt i senare upplagor av SAOL (i SAOL 14 ges också avledningar på *-ande*, t.ex. *letande*, när *-ning*-avledningen saknas), men uppgifter om att avledningarna kanske bara är möjliga från en av verbets eller adjektivets betyd- elser har saknats. Sådana uppgifter ges i SAOL 14:

storma 1 blåsa storm **2** anfalla för att inta befästning e.d.

stormning till *storma 2*

skyldig 1 den anklagade befanns *skyldig 2* han är

skyldig mig 100 kronor 3 förpliktad

skyldighet plikt; till *skyldig 3*

I vissa artiklar står den förklarande texten i mindre stil. Det är då vanligen fråga om en ofullständig förklaring, en förklaring som kanske bara ger en antydning om det sammanhang ordet in- går i:

tresetare t.ex. i tennis

Den mindre stilen kan också användas när uppslagsordets be- tydelse enbart exemplifieras:

avkomling t.ex. barn, barnbarn

Slutligen kan SAOL 14 med den mindre stilen uppmärksamma en bildlig betydelse, samtidigt som den kanske självklara huvudbetydelsen förbigås:

barrikadstrid äv. bildl.

Stor stil i ordförklaringar betyder i princip att vi har att göra med synonymer till uppslagsordet, eller en riktig definition. Ibland förekommer både stor och liten stil; den lilla stilen kan då t.ex. markera att det är fråga om ett (inte nödvändigt) tillägg till den egentliga definitionen:

apartheid rasåtskillnad särsk. förr i Sydafrika

4.6 Stor och liten bokstav

I SAOL 13 gavs ett par regler för stor och liten bokstav. Dessa regler gäller också i SAOL 14. Här erinras bara om stavningen med gemena bokstäver av allmänspråkliga ord av typen *cd*, *dvd* etc., medan fackspråkliga ord av detta slag kan stavas både med gemener och versaler (*cp* el. *CP*, *ALS* el. *als*, *DNA* hellre än *dna* etc.). Också regeln att versal initialbokstav i namn bevaras i sammansättningar men inte i avledningar (alltså *Stockholmstidning* men *stockholmare*) kan nämnas.

4.7 Språkexempel

Antalet språkexempel har ökat avsevärt. De spelar ofta en viktig roll i betydelsebeskrivningen. I vissa fall kan ett språkexempel stå ensamt, utan föregående ordförklaring:

skyldig 1 *den anklagade befanns skyldig*

Men oftast kommer exemplet efter ordförklaringen som illustration till den, med ett kolon emellan för att markera samhörigheten:

väcka göra vaken; göra mer medveten: *väck mig klockan 6!*;
väckas till insikt om ngt

En speciell typ av språkexempel, s.k. idiom, föregås inte av kolon utan av semikolon och får en egen förklaring:

yxa ett huggverktyg; *kasta yxan i sjön* ge upp

4.8 Anmärkningar

En särskild anmärkning tillfogades i den förra upplagan i samband med varumärken. I ord som används som vanliga ord i språket med liten bokstav, böjning osv. gavs i förekommande fall upplysningen ”Jfr varumärket X” sist i artikeln. Denna typ av kommentar kvarstår oförändrad i SAOL 14.

4.9 Användning av särskilda tecken

Hakparentes [] förekommer enbart vid uttalsuppgifter. Vanlig rund parentes () förekom i tidigare upplagor i uppslagsord vid vissa typer av stavningsvariation, men används inte så i SAOL 14. Vinkelparentes < > används kring bruklighetsuppgifter.

Särskilda tecken används som i de båda föregående upplagorna för att markera ordled. Helt lodstreck | förekommer i uppslagsord för att ange stor ordledsgräns (t.ex. **pojklamn**). Halvt lodstreck används för att ange liten ordledsgräns (t.ex. **klyvning**). Ordleden är ett praktiskt stöd vid läsningen av ordlistan och kan ge hjälp vid tolkningen av uppslagsordet. Därutöver ger ordledsuppdelningen underlag för avstavning.

5. Förkortningar

5.1 Förkortningar använda i SAOL 14

Här ges förklaringar till förkortningar specifika för SAOL 14. Förklaringarna står oftast i grundform och kan ibland behöva ersättas med böjningsformer. Se dessutom 5.2 för standardförkortningar i allmänna texter.

adj.	adjektiv
adv.	adverb
anat.	anatomi
anv.	använd, användning
arkeol.	arkeologi
astr.	astronomi
best.	bestämd, bestämd form
bet.	betydelse
bibl.	bibliskt språk
bildl.	bildlig
biol.	biologi
boktr.	boktryckeri
bot.	botanik
data.	databelhandling, it
eg.	egentlig, egentligen
ekon.	ekonomi
elektr.	elektrisk
eng.	engelsk
f.	form
filos.	filosofi
finl.	finlandssvenska
flyg.	flygteknik
fonet.	fonetik

fotogr.	fotografi
fys.	fysik
gen.	genitiv
geol.	geologi
hand.	handelsterm
huvudsakl.	huvudsakligen
högt.	högtidligt
ibl.	ibland
imper.	imperativ
inf.	infinitiv
interj.	interjektion
interr.	interrogativ
iron.	ironisk
jur.	juridik
kem.	kemi
komp.	komparativ
konj.	konjunktion
konst.	konstvetenskap
mask.	maskulinum
mat.	matematik
med.	medicin
meteor.	meteorologi
mil.	militärterm
mus.	musik
mytol.	mytologi
n.	neutrum
ngn	någon
ngra	några
ngt	något
NN	person (i språkexempel)

norrl.	norrländska
obest.	obestämd
obrukl.	obruklig
oböjl.	oböjlig
odont.	odontologi
pass.	passivum
pedag.	pedagogik
perf. part.	perfekt particip
pl.	plural
polit.	politik, politisk
prep.	preposition
pres.	presens
pres. part.	presens particip
pret.	preteritum
pron.	pronomen
prov.	provinsieilt
psykol.	psykologi
rel.	relativ
relig.	religion, religiöst språk
räkn.	räkneord
s.	substantiv
sing.	singular
sjö.	sjöväsen
skogsv.	skogsväsen
skämts.	skämtsamt
sms.	sammansättning
sport.	sportterm
språkv.	språkvetenskap
statist.	statistik
subj.	subjunktion

sup.	supinum
superl.	superlativ
sydsv.	sydsvensk
särsk.	särskilt
tekn.	teknik, teknisk
urspr.	ursprung, ursprunglig, ursprungligen
uttr.	uttryck
v.	verb
vanl.	vanligen
vard.	vardaglig
västsv.	västsvensk
åld.	ålderdomligt

5.2 Några standardförkortningar

bl.a.	bland annat/andra
ca	cirka
dr	doktor
dvs.	det vill säga
e.d.	eller dylikt
e.Kr.	efter Kristus
el.	eller
em.	eftermiddagen
enl.	enligt
etc.	et cetera
f.d.	före detta
f.Kr.	före Kristus
fm.	förmiddagen
f.n.	för närvarande
fr.o.m.	från och med
f.ö.	för övrigt

inkl.	inklusive
jfr	jämför
kl.	klockan
m.fl.	med flera
m.m.	med mera
obs.	observera
o.d.	och dylikt
osv.	och så vidare
p.g.a.	på grund av
resp.	respektive
s.k.	så kallad(e), så kallat
st.	stycken
S:t, S:ta	Sankt, Sankta
t.ex.	till exempel
t.o.m.	till och med
t.v.	tills vidare
v.g.	var god
äv.	även